

Я.Р. Самуйлік
*(Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт,
г. Брэст, Беларусь)*

**ЛЕКСІЧНЫЯ ЗАПАЗЫЧАННІ СА СЛАВЯНСКІХ
І НЕСЛАВЯНСКІХ МОЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ:
ДЫДАКТЫЧНЫ АСПЕКТ**

Пры выкладанні дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” значная ўвага павінна надавацца фарміраванню і засваенню студэнтамі ведаў пра слоўнікавы склад беларускай мовы з улікам розных крытэрыяў яго класіфікацыі (паходжання, актыўнасці выкарыстання, сферы ўжывання, стылістычнай дыферэнцыяцыі). У адрозненне ад фаналогіі, марфалогіі і сінтасісу, якія лічацца закрытымі сістэмамі, лексіка з’яўляецца адкрытым і найбольш пранікальным сегментам мовы. З аднаго боку, яна вельмі аператыўна рэагуе на тыя змены, якія адбываюцца ў жыцці грамадства (так узнікаюць новыя словы), а з другога – захоўвае тое, што на працягу доўгага часу фарміравалася, развівалася і ўдасканалывалася ў нашай мове (яе асноўны слоўны фонд). Паводле падлікаў навукоўцаў, у нашай рэчаіснасці існуе больш за чатыры мільёны натуральных і створаных чалавекам прадметаў.

Незлічонасць моўных адзінак слоўнікавага складу мовы – адметная асаблівасць лексікі, бо колькасць элементарных адзінак на фаналагічным і марфалагічным узроўнях (г. зн. гукаў, марфем) з’яўляецца больш абмежаванай. Аднак пры выпрацоўцы лексічных уменняў і навыкаў у студэнтаў узнікаюць пэўныя цяжкасці. У гэтым артыкуле мы засяродзім увагу на запазычаных словах са славянскіх і неславянскіх моў у беларускай мове.

Лексіка беларускай мовы складвалася, няспынна развівалася і ўдасканалывалася на працягу многіх стагоддзяў. І таму натуральна, што яна ўбірала набыткі розных гістарычных эпох і перыядаў, адлюстроўваючы ўсе змены ў грамадска-палітычным, гаспадарчым жыцці і побыце, што адбываліся ў той час. У выніку адны словы дайшлі да нас з часоў індаеўрапейскага і агульнаславянскага моўнага адзінства⁷, другія належаць да перыяду ўсходнеславянскай еднасці, трэція ўзніклі ў часы фарміравання беларускай народнасці і нацыі, г. зн. належаць толькі беларускаму этнасу, з’яўляюцца ўласнабеларускімі словамі. Усе гэтыя чатыры пласты лексікі нашай мовы прынята ў мовазнаўстве лічыць спрадвечна беларускімі словамі.

Апрача спрадвечна беларускай лексікі, у слоўніковым складзе нашай мовы нямала запазычаных лексем, якія ўвайшлі ў яе з іншых славянскіх і неславянскіх моў. Засваенне любой мовай чужых слоў – натуральны працэс, вынік эканамічных, палітычных і культурных сувязей з іншымі народамі, сведчанне цесных моўных кантактаў. Запазычванне з адной мовы ў другую адбываецца двума шляхамі: вусным, г.зн. праз непасрэдныя кантакты з носьбітамі іншай мовы, і пісьмовым, г.зн. праз навуковую, мастацкую літаратуру, афіцыйныя дакументы, перапіску. Самымі шматлікімі ў беларускай мове з’яўляюцца запазычанні з польскай, лацінскай і нямецкай моў.

Запыччаныя бываюць непасрэдныя, з мовы ў мову, і апасродкаваныя, з дапамогай моў-пасрэдніц. Напрыклад, у беларускую мову з лацінскай або нямецкай праз пасрэдніцтва польскай мовы трапілі словы *грамата*, *гатунак*, *герб*, *гмах*, *кагорта*, *каморнік*, *клямка* і інш. Яшчэ больш моў-пасрэдніц удзельнічала пры запазычванні грэчаскага паводле паходжання назоўніка *аптэка* (ад грэч. *apothēke* ‘склад’), які трапіў у лацінскую мову (*apotheca*), пасля ў польскую (*apteka*). Турэцкае слова *kavun* спачатку ўвайшло ва ўкраінскую (*кавун*), а затым у такім жа фанетычным і графічным афармленні ў беларускую мову.

Працэс запазычвання праходзіў ва ўсе гістарычныя перыяды, г.зн. у індаеўрапейскі, агульнаславянскі, усходнеславянскі, уласна беларускі. І выкліканы ён перш за ўсё гістарычнымі прычынамі, бо народы заўсёды падтрымлівалі паміж сабой гандлёвыя, культурныя сувязі, а вусныя і пісьмовыя помнікі адлюстроўвалі вайсковыя справы, навукова-тэхнічныя адкрыцці і дасягненні. Запазычаныя словы найчасцей прыходзілі ў мову як новыя назвы разам з новымі рэаліямі і паняццямі. Напрыклад, пашырэнне матэматычных, астранамічных, медыцынскіх ведаў выклікала прыток адпаведных запазычанняў з грэчаскай мовы: *асіметрыя*, *гіпатэнуза*, *ромб*, *тапаграфія*, *трапецыя*, *тэарэма*, *цыліндр*, *эліпс*; *апагей*, *астраномія*, *астэроід*; *артэрыя*, *аорта*, *арытмія*, *бронхі*, *траўма*, *трахея*, *тромб*. Пачатак паветраплавання прывёў да

⁷Размежаваць індаеўрапейскія і агульнаславянскія словы паводле паходжання даволі цяжка.

запазычвання адпаведнай французскай (*аэраплан, ангар, аэробус, пілот, парашут*), галандскай (*штурвал, штурм*) лексікі.

Пранікненне ў мову запазычаных слоў выклікаецца і ўласналінгвістычнымі прычынамі. Напрыклад, з мэтай пазбягання мнагазначнасці назоўніка *здача*, які мае 8 значэнняў, выкарыстоўваюцца запазычанні з польскай мовы – *рэшта* (*reszta* < *Rest*) ‘астатак чаго-небудзь, здача’ і з лацінскай – *капітуляцыя* (*capitulatio*) ‘спыненне ваенных дзеянняў і здача пераможцу на прадыхаваных умовах’. За кошт запазычанняў нярэдка дэталізуецца сутнасць з’явы, паняцця, калі разам з уласнымі лексэмамі выкарыстоўваюцца запазычаныя. Так, беларускі назоўнік *варэнне* ‘ягады, фрукты, звараныя з цукрам, мёдам’ дэталізуецца запазычаннямі *навідла* (з пол. *powidla*), *джэм* (з англ. *jam*), *канфіцюр* (з фр. *confiture*), у выніку чаго ўтварыўся сінанімічны рад, што ўзбагаціў слоўнікавы запас нашай мовы. Падобная канкрэтызацыя назвы аднаго з відаў мэблі дасягаецца суіснаваннем у беларускай мове запазычанняў *канана* (пол. *kanapa* з фр. *canapa*), *тахта* (перс. *tāxt*), *сафа* (фр. *sofa* ад араб. *suffa*).

Часам узнікае неабходнасць замяніць апісальную, шматслоўную назву кароткай, лаканічнай. Напрыклад, апісальнае тлумачэнне ‘буйныя спаборніцтвы з авальным мячом’ перадаецца запазычаннем *рэббі* (англ. *rugby*); для замены апісальнага выразу ‘частка сцяны або столі з малюнкам або арнамантам’ выкарыстоўваецца запазычанае слова *пано* (фр. *panneau*); урачыстае адкрыццё мастацкай выставы даўно прызвычаліся называць словам *вернісаж* (фр. *vernissage*); агульны выгляд мясцовасці, краявід звычайна акрэсліваецца запазычаннем *пейзаж* (рус. *пейзаж* < фр. *paysage*).

Генетычная роднасць славянскіх моў, цесныя кантакты паміж славянскімі народамі спрыялі актыўнаму ўзаемадзеянню іх моў, асабліва на лексічным узроўні.

У беларускай літаратурнай мове зафіксавана значная колькасць запазычанняў з польскай мовы. Першыя з іх з’явіліся ў нашай мове пасля Крэўскай уніі 1385 г. у выніку ўзмацнення эканамічных і культурных сувязей Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага: *агрэст, блакітны, касцёл, скарб, кавадла, тлусты* і інш. Пранікненне паланізмаў асабліва актыўна адбывалася падчас знаходжання беларускіх земляў у складзе Рэчы Паспалітай: *гарнец, гузік, апантаны, сукенка, карысць, літасць, брудны, гвалтоўны, вандраваць* і інш. Гэты працэс з рознай ступенню інтэнсіўнасці працягваўся і ў іншыя гістарычныя перыяды. Папаўненне слоўніка нашай мовы паланізмамі спрыялі і спрыяюць таксама наступныя фактары: памежныя кантакты, часовае знаходжанне Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы ў 20–30 гг. XX ст., узаемадзеянне двух народаў усферы літаратуры, навукі і культуры і г.д.

Найбольш тыповыя прыкметы паланізмаў: спалучэнне *дл* (*кавадла, вяндрліна, рыдлёўка*); спалучэнні *ен* (*эн*), *ён* (*он*), *ян* (*ан*) на месцы польскіх насаваў галосных (*арэнда, енчыць, парэнчы, маёнтак, вантробы, вандроўка, паляндвіца*); гук [ц] на месцы ўсходнеславянскага [ч] (*цуд, цураца, моц*); спалучэнне *лу* паміж зычнымі (*слуп, тлум, тлусты*). Польская мова адыграла ролю пасрэдніцы ў запазычванні беларускай мовай слоў з лацінскай мовы.

Значную групу ў беларускай мове складаюць запазычанні з рускай мовы. Сярод іх вылучаюцца лексічныя адзінкі ўласнарускага паходжання,

запазычаныя з захаваннем марфемнага складу мовы-крыніцы: *вяшчанне, дзекабрысты, чарцёж, адвёртка, гусеніца, дальнамер, пыласос, рубільнік, шатун, керагаз*. Некаторыя запазычаныя з рускай мовы словы змянілі ў беларускай мове сваю марфемную будову: *выключальнік, прайгравальнік, прадпрымальнік, непераўздызены*.

Нямала беларускіх лексічных адзінак створана з беларускіх словаўтваральных элементаў на ўзор адпаведных рускіх лексічных адзінак (калькаваннем): *добраўпарадкаваны – благоустроенный, мілагучны – благозвучный, недатактыльнасць – неприкосновенность, немэтазгоднасць – нецелесообразность, святлоадчувальнасць – светочувствительность, стагакід – стогометатель, дрэваапрацоўчы – деревообрабатывающий, нафтасвідравіна – нефтескважина*. Пад уплывам рускай мовы некаторыя беларускія словы набылі дадатковыя лексічныя значэнні. Напрыклад, слова *крыніца*, апрача асноўнага значэння ‘выхад падземных вод на паверхню зямлі’, набыло два дадатковыя значэнні: пераноснае ‘тое, з чаго бярэцца, чэрпаецца што-небудзь’ (*крыніца даходаў, крыніца дабрабыту*) і спецыяльнае ‘пісьмовы помнік, дакумент, на падставе якога пабудавана даследаванне’ (*летанісныя крыніцы, літаратурныя крыніцы*). Падобнае семантычнае прырашчэнне адбылося і ў слове *ключ*, у якім прыбавіліся да традыцыйных новыя значэнні: пераноснае ‘моўны код для дэшыфроўкі’ і спецыяльнае ‘элемент перадаччыка пры тэлеграфнай сувязі’.

Руская мова ўвесь час актыўна выконвала ролю пасрэдніцы пры запазычванні ў беларускі слоўнік іншамовных лексічных і фразеалагічных адзінак. Па падліках М.І. Крукоўскага, зробленых у сярэдзіне ХХ ст., запазычанні праз рускую мову складаюць 13–15% ад усіх лексічных адзінак. Так, праз пасрэдніцтва рускай мовы замацаваліся ў беларускай мове французскія словы *алея, банкет, вакзал, кашнэ, тэраса*, англійскія – *грэйдар, джэрсі, блакада, чэк, танк, хакей*, нямецкія – *гільза, клапан, шына, фланг, бутэрброд, вэксаль, гальштук, фарш*, італьянскія – *акорд, арыя, кларнет, лібрэта*. У апошні час запазычанні праз рускую мову папаўняюць слоўнік нашай мовы іншамовнымі лексічнымі адзінкамі, якія адлюстроўваюць новыя з’явы ў грамадскіх і вытворчых адносінах, у навуцы, тэхніцы і культуры, напрыклад: *асамблея, боінг, бройлер, лазер, плазма, супермаркет, трэнінг, холдынг, чартар, шоу* і інш.

Генетычныя і гістарычныя сувязі беларускага і ўкраінскага народаў спрыялі пранікненню ў беларускую мову ўкраінізмаў: *бадзёры, бублік, боршч, гапак, журыца, касавіца, кабзар, хлебароб, чубаты, чумак, шкаляр* і інш.

Асобныя словы трапілі ў беларускую мову з іншых славянскіх моў: *бавоўна, робат, прапарычык, бежанец, краля, полька* – з чэшскай, *вурдалак* – з сербскай.

Суіснаванне літоўскага і беларускага этнасу ў складзе ВКЛ, а таксама памежныя сувязі з Летувай (сучасная Літва) спрыялі пранікненню літоўскіх і часткова латышскіх слоў (балтызмаў) у беларускую мову. У колькасных адносінах група балтызмаў нешматлікая. Гэта назвы гаспадарчых пабудов (клубня, пуня, свіран, азярод), прылад працы і бытавых прадметаў (венцер, коўш, мянташка, кубел), сельскагаспадарчых паняццяў (дзірван, гірса, сцірта, стог) і інш.

Вельмі старажытнымі запазычаннямі ў беларускай мове з’яўляюцца цюркско-татарскія словы, або цюркізмы. Асобныя з іх трапілі ў нашу мову ў часы палавецкіх і татарскіх набегав у агульнаславянскі і ўсходнеславянскі перыяды. Але ўсё ж большасць з гэтых лексічных адзінак увайшло ў беларускую мову пазней у выніку рассялення татар на нашых землях. Да цюркізмаў адносяцца наступныя найменні: сельскагаспадарчыя (*атава, баклажан, гарбуз, ішак, кабан, табун*), вайсковыя (*арда, аркан, атаман, барабан, каравул, калчан*), бытавыя (*бязмен, баілык, дыван, тапчан, халат, сарафан, шаравары*). Асобныя словы іншых тэматычных груп таксама цюркскага паходжання: *аул, айва, алмаз, армяк, бархан, буран, нагайка, беркут, балык, калека, кумыс, кутас, барыш; буланы, буры, гняды, кары* і інш.

Прыметы цюркізмаў наступныя: неаднаразовае паўтарэнне аднаго і таго ж галоснага гукі ў слове (*атаман, табар, кабала, караван, чабан, кізіл, бурун, урук*); наяўнасць фіналяў *-ак (-як)* (*армяк, кішлак, казак, каўпак, шышак*), *-ал* (*аксакал, кінжал*), *-ык* (*баілык, ярлык*), *-ча* (*парча, саранча, каланча*).

Сярод іншамоўных лексічных адзінак у беларускай мове сустракаюцца нешматлікія скандынаўскія запазычанні (скандынавізмы), якія трапілі ў беларускую мову ва ўсходнеславянскі перыяд, калі на землях нашых продкаў праходзіў шлях “з варагаў у грэкі”. Гэта найменні рыб (*акула, сіг*), асобных прадметаў (*кляймо, круг, якар*), а таксама ўласныя імёны (*Алег, Аскольд, Ігар, Глеб*).

Фіна-ўгорскія словы ў беларускай мове таксама нешматлікія. Яны запазычаны яшчэ ў старажытную пару і з’яўляюцца назвамі марскіх жывёл, дрэў, з’яў прыроды, бытавых і іншых прадметаў і паняццяў: *камбала, кілька, сёмга, навага, салака, морж, піхта, пурга, тундра; сані, нарты; гуляш, пельмені, сайка*.

Пранікненне грэчаскіх слоў пачалося яшчэ ва ўсходнеславянскі перыяд, калі нашы продкі мелі непасрэдныя кантакты з Візантыяй, грэчаскімі калоніямі на Чорным моры, а таксама ў сувязі з фарміраваннем царкоўнай тэрміналогіі пасля прыняцця хрысціянства. Гэтыя лексічныя адзінкі траплялі ў нашу мову і ў больш познія часы праз пераклады рэлігійнай і навуковай літаратуры і ў выніку вывучэння грэчаскай мовы ў брацкіх школах.

Паводле семантыкі грэцызмы найчасцей абазначаюць навуковыя паняцці ў галіне матэматыкі (*аксіёма, арыфметыка, геаметрыя, катэт, куб, піраміда, прызма, тэарэма, эліпс*); гісторыі (*анархія, гегемонія, дэспатыя, дыялектыка, храналогія*); мовазнаўства (*алфавіт, апостраф, архаізм, дыялект, ідыёма, лексікон, сінтаксіс, фраза*); мастацтвазнаўства (*тэатр, хор, камедыя, ода, драма, трагедыя, паэма, эпіграма, мелодыя, сімфонія*); рэлігіі (*анафема, ангел, архіепіскап, дэман, ікона, клірас, ладан, мітрапаліт, манах, патрыярх*). У наш час актыўна выкарыстоўваюцца такія грэчаскія словы, як *акадэмія, гімназія, дэкан, прафесар, студэнт, матэматыка, аўтар, сакратар, дэпутат, догма, космас, храналогія, стыхія, эпоха* і інш. Асноўныя прыметы грэцызмаў наступныя:

- пачатковыя гукі [а], [э]: *акіян, эпоха, этап, аўтамат*;
- спалучэнні *кс, ск, пс, мп, мв*: *тэкст, дыск, псеўданім, сімptom, імпульс, сімвал*;

– прыстаўкі *а-*, *ан-* (*ана-*), *анты-*, *эў-*: *алагізм*, *анархія*, *антыкрызісны*, *эўфемізм*;

– суфіксы *-ад-*, *-ід-*, *-ік-* (*-ык-*), *-іск-*, *-ос-* (*-ас-*): *лампада*, *піраміда*, *рыторыка*, *абеліск*, *тэрмас*;

– пачатковыя часткі складаных слоў *бія-* (*біё-*), *геа-* (*гео-*), *філа-* (*філо-*): *біясфера*, *геапалітыка*, *філалогія*.

Лацінская мова, як мова навукі ў перыяд Сярэднявечча, стала крыніцай шматлікіх слоў грамадска-палітычнай, сацыяльна-эканамічнай, навукова-асветніцкай і іншых сфер жыцця беларускага народа. Лацінскімі па паходжанні з’яўляюцца наступныя лексічныя адзінкі: *адміністрацыя*, *ганарар*, *дакумент*, *інтэграцыя*, *канкурэнцыя*, *кантракт*, *камісія*, *манаполія*, *манета*, *мінус*, *працэс*, *прэмія*, *рэвізор*, *статут*, *сума*, *фабрыка*, *фонд* і інш. Асноўныя прыметамі лацінізмаў з’яўляюцца суфіксы *-ум-*, *-ус-*, *-тар-*, *-ур-*, *-цы(-я)*, *-ат-*: *акварыум*, *радыус*, *аратар*, *дыктатура*, *публікацыя*, *адвакат*.

Запазычанняў з нямецкай мовы ў сучаснай беларускай мове, паводле падлікаў спецыялістаў, не менш за тысячу. Асабліваць германізмаў у тым, што гэта пераважна старыя запазычання, якія адаптаваліся нашай мовай і маюць вялікія словаўтваральныя гнёзды: *шкода* – *шкодны*, *шкодна*, *шкодзіць*, *перашкодзіць*, *нашкодзіць* і г.д. Менавіта таму мы часта іх не ўспрымаем як запазычання, а разглядаем як уласна беларускія словы.

Германізмы пранікаюць у нашу мову, ужо пачынаючы з XIII–XIV стст. Гэта быў час, калі актыўна развіваліся гандлёвыя сувязі паміж паўночнымі гарадамі Беларусі і насельніцтвам Рыгі і Гогскага берага. Словы гэтага перыяду, што хутчэй за ўсё патрапілі ў беларускую мову непасрэдна з нямецкай, сталі вядомыя нам з грамат і іншых дакументаў: *вага*, *шалі*, *рэшта*, *дах*, *цэхі* і інш. Найбольшая колькасць германізмаў да XV–XIX стст. прыходзіць да нас праз пасрэдніцтва польскай мовы (у адаптаваным выглядзе): *малюнак*, *ланцуг*, *жабрак*, *ліхтар*, *абцас*, *махлярі* і інш. З XV ст. словы з нямецкай мовы таксама пачынаюць у невялікай колькасці пранікаць у нашу мову праз пасрэдніцтва ідыш². Гэты працэс быў не самым актыўным, паколькі яўрэі вельмі хутка вывучалі беларускую мову і з мясцовым насельніцтвам размаўлялі пераважна на ёй. Акрамя таго, цяжка сказаць, слова наўпрост трапіла з нямецкай мовы ў беларускую ці праз ідыш. Таму больш-менш сапраўднымі ідышызмамі з’яўляюцца наступныя лексічныя адзінкі: *гандаль*, *рахунак*, *кафля*, *разынка*, *труна*, *хабарі* і інш. У савецкі час новыя запазычання з нямецкай мовы прыходзілі да нас перш за ўсё праз рускую мову: *цэнтрыфуга*, *ландшафт*, *бухгалтар*, *акрэдытуй*, *рэнтген*.

²Ідыш – мова германскай групы заходнегерманскай падгрупы індаеўрапейскай моўнай сям’і, гістарычна асноўная мова ашкеназаў (субэтнічная група яўрэяў, якая сфарміравалася ў Цэнтральнай Еўропе), на якой у пачатку XX ст. гаварыла каля 11 млн яўрэяў па ўсім свеце. Ідыш узнік у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе ў IX–XII стст. на аснове сярэднянемецкіх дыялектаў у складзе верхнеямецкіх (70–75%) з шырокімі запазычаннямі са старажытнаяўрэйскай і арамейскай (каля 15%), а таксама з раманскімі славянскімі моў (у дыялектах дасягае 20%). Сплаў моў спарадзіў арыгінальную граматыку, якая дазваляе камбінацыю слоў германскага кораня з сінтаксічнымі элементамі семіцкіх і славянскіх моў. Унутры германскай групы ідыш уваходзіць у склад заходнегерманскай падгрупы, унутры якой, у сваю чаргу, – у склад сярэднянемецкіх гаворак верхнеямецкіх дыялектаў. Апошнія традыцыйна лічацца дыялектамі нямецкай мовы. Аднак з сацыялінгвістычных прычын ідыш лічыцца самастойнай мовай.

Часта германізмы траплялі ў нашу мову без аніякіх зменаў: *пуд, шпат, шнур, абшлаг*. Аднак значная іх частка была адаптавана беларускай мовай як фанетычна, так і семантычна. Напрыклад, слова *андарак*, якое ў нашай мове мае значэнне ‘саматканая паласатая або клятчастая спадніца, якую даўней насілі жанчыны ў Беларусі’ ўтварылася ад нямецкага *Underrock* – ‘ніжняя спадніца’. Слова *герб* прыйшло з нямецкай *Erbe* (‘спадчына’) праз польскую мову. Слова *талерка* ўтварылася ад *Teller* (‘металічная пліта ў друкарскай машыне’).

Да германізмаў у беларускай мове адносяцца наступныя лексіка-тэматычныя групы слоў:

- бытавая лексіка: *кухаль (куфель), гонта, фарба, цвік, цэгла, шнур*;
- назвы пабудоваў і іх частак: *дах, гмах, кухня, шпіталь*;
- найменні асоб: *фурман, шляхта, гетман, бурмістр*;
- лексіка са сферы гандлю: *кірмаш, кошт, шалі, вага, рэшта, цэнтнер*;
- вайсковыя тэрміны: *варта, пляц, штурм, куля*;
- абстрактная лексіка: *лёс, смак, гвалт, жарт, шкода*.

Асноўныя фанетычныя і марфалагічныя прыметы германізмаў:

- спалучэнні *шт, шп* пераважна ў пачатку слова (радзей *шн, шм*): *штандар, штанга, муштра, шпіль, шпалеры, шнапс, шніцаль*;
- спалучэнне *хт* у сярэдзіне слова: *вахта, шахта*;
- суфікс *-унак- (-unk-)* у нямецкіх запазычаннях, адаптаваных польскай мовай: *малюнак, гатунак*;
- суфікс *-ар- / -яр- / -ер-*: *рыцар, муляр, канцлер*;
- канцавая частка – *-майстар*: *гросмайстар, хормайстар, балетмайстар*.

Актыўна пранікаюць у беларускую мову, пачынаючы з XVI ст. і асабліва ў XVIII–XIX стст., французскія словы, што належаць да розных тэматычных груп:

- бытавая лексіка: *салон, кабінет, тарашэр, багет, паліто, касцюм, адэкалон, флакон, пудра, манікюр, ліманад*;
- паняцці ў галіне мастацтва: *партэр, ложка, бенуар, ампула, ансамбль, суфлёр, рэфрэн, раэль, нацюрморт*;
- грамадска-палітычная лексіка: *парламент, прэм’ер, дэбаты, рэжым, камюніке, дэмарш, пацыфізм*;
- вайсковыя тэрміны: *арсенал, бліндаж, барыкада, дэсант, манеўры, гарнізон, гвардыя*.

Асноўныя прыметы галіцызмаў наступныя: канцавыя спалучэнні *анс, ёр, аж / яж* (*баланс, суфлёр, багаж, пляж*); спалучэнні *бю, вю, тю, фю, уа, уэ; лье, нье, цье, сье* (*бюро, гравюра, капюшон, фюзеляж, вуаль, дуэль; атэлье, віньетка, ранцье, дасье*); канцавыя націскныя галосныя [э], [о], [у] (*кашнэ, філе, пано, рагу*).

Англіійскія запазычанні найбольш актыўна трапляюць у беларускую мову пераважна праз рускае пасрэдніцтва ў XIX – пачатку XXI ст. Яны папаўняюць такія тэматычныя групы лексікі, як бытавая (*плед, вельвет, нейлон, кліпсы, катэдж, сквер, торт, пуны, кактэйль, пікнік, тост, джаз*); тэхнічная (*канвеер, камбайн, трактар, транзістар, грэйдар, сейф, трамвай, эскалатар*), грамадска-палітычная (*мітынг, клуб, апартаід, эскалацыя, інтэрв’ю, дэмпінг*), спартыўная (*бокс, футбол, валейбол, хакей, кракет, матч, старт, раўнд, аўт, форвард, спрынтар, спінінг*) і інш. Асноўнымі прыметамі англіцызмаў з’яўляюцца: пачатковае спалучэнне *дж* (*джоўль, джаз, джынсы*); канцавыя спалучэнні *ер /*

ёр / эр / ар; інг / ынг (буфер, баксёр, камп'ютар; брыфінг, маркетынг); канцавая частка складаных слоў -мен (-мэн) (джэнтльмен, спартсмен).

За кошт італьянскіх запазычанняў істотна папаўнялася тэрміналогія розных відаў мастацтва: *алегра, каваціна, кантата, фуга, андантэ, капэла, карнавал, буфанада, навела, карыкатура, барока, бельведэр* і г.д.

З іншых неславянскіх моў у беларускі слоўнік уліліся нешматлікія і ў большасці рэдкаўжывальныя лексічныя адзінкі, напрыклад: з іспанскай – *матадор, сілас, шынішыла, пума, цыгара, эмбарга*; з японскай – *сушы, кіmano, самурай, гейша, цунамі, ікебана, гадзіла*; з кітайскай – *каалін, чай, жэньшэнь, байхавы*; з персідскай – *чамадан, чадра, шах, фарфор*; з венгерскай – *бекеша, шалаш, цымбалы*; з нарвежскай – *слалам, фіёрд*; з грузінскай – *сакля, шампур*; з арабскай – *нашатыр, халва*.

XX ст. і пачатак XXI ст. разам з карэннымі геапалітычнымі і сацыяльна-эканамічнымі зменамі пераарыентавалі і крыніцы запазычвання, асноўнымі з якіх сталі англійская, французская, італьянская і іншыя еўрапейскія мовы. З англійскай мовы засвоіліся словы *бартар, брокер, бізнес, імпорт, канцэрн, кантэйнер, лідар, мітынг, фермер*, з французскай – *аванс, баланс, банкет, буцік, гарантыя, кар'ера, гвардыя, кафэ, метро, парфума, сабатаж, сурвэтка*, з італьянскай – *аварыя, брута, нета, мафія, сальда, сконта, фірма*.

Пры лексічным запазычванні адбываецца не механічны пераход слова з адной мовы ў другую, а, па сутнасці, узнікненне новага слова на аснове чужога матэрыялу ў выніку яго адаптацыі:

– графічнай – перадача запазычаных слоў на пісьме сродкамі беларускай графікі; параўн.: англ. *computer* < лац. *computare* – бел. *камп'ютар*; англ. *servise* – бел. *сэрвіс*; фр. *serpentin* – бел. *серпанцін*; ням. *Feuerwerk* – бел. *феерверк*; гал. *jacht* – бел. *яхта*; пол. *moc* – бел. *моц*; рус. *щёлочь* – бел. *шчолач*;

– фанетычнай – асваенне гукавога складу слова згодна з нормамі беларускай фанетыкі; параўн.: фр. *compliment* – бел. *каплімент*; англ. *trolleybus* – бел. *тралейбус*; іт. *compasso* – бел. *компас*; ням. *Klemma* – бел. *клема*; грэч. *hunos* – бел. *гінноз*; пол. *kochać* – бел. *кахаць*; рус. *декабрист* – бел. *дзекабрыст*;

– граматычнай – адаптацыя запазычанага слова да граматычнай сістэмы беларускай мовы:

а) мена формы роду, ліку: ням. *Dach* (н. р.) – бел. *дах* (м. р.); лац. *forum* (н. р.) – бел. *форум* (м. р.); ням. *das Hospital* (н. р.) – бел. *шпіталь* (м. р.); фр. *le duel* (м. р.) – бел. *дуэль* (ж. р.); фр. *le foyer* (м. р.) – бел. *фае* (н. р.); англ. *beefsteaks* (мн. л.) – бел. *біфштэкс* (адз. л.); англ. *sakes* (мн. л.) – бел. *кекс* (адз. л.); англ. *pense* (мн. л.) – бел. *пенс* (адз. л.); ням. *Klappen* (мн. л.) – бел. *клапан* (адз. л.);

б) пераход адной часціны мовы ў другую: лац. *biceps* (прыметнік 'двухгаловы') – бел. *біцэпс* (назоўнік 'мышца, якая згінае руку ў лакцявым суставе і галёнку ў каленым суставе'); фр. *nocturne* (прыметнік 'начны') – бел. *накцюрн* (назоўнік 'невялікі музычны пераважна фартэп'яны твор лірычнага характару'); лац. *credo* (дзеяслоў 'верыць') – бел. *крэда* (назоўнік 'перакананні, светапогляд');

в) з'ява лексікалізацыі (г.зн. утварэнне слова з групы слоў або словаспалучэння): фр. *à jour* – бел. *ажур*; фр. *crêpe de Chine* – бел. *крэпдэшын*; фр. *nouveau rich* – бел. *нуворыш*; лац. *vere dictum* – бел. *вердыкт*;

– семантычнай – захаванне або змяненне (пашырэнне ці звужэнне) значэння слова; параўн.: ням. *Maler* 'жывапісец' – бел. *маляр* 'рабочы, які фарбуе будынкі,

памяшканні, парканы і пад.’; ням. *Börse* ‘кашалёк’ – бел. *біржа* ‘установа для заключэння фінансавых і камерцыйных дамоў з каштоўнымі паперамі; будынак, дзе размешчана такая ўстанова’; лац. *annotatio* ‘заўвага’ – бел. *анатацыя* ‘кароткая характарыстыка кнігі, артыкула’; лац. *Antenna* ‘мачта’ – бел. *антэна* ‘частка радыёўстаноўкі, якая служыць для выпраменьвання і прыёму радыёхваляў’; фр. *fouer* ‘ачаг’ – бел. *фае* ‘памяшканне ў тэатры, кіно як месца адпачынку’; фр. *revue* ‘агляд’ – бел. *рэвю* ‘эстраднае прадстаўленне з асобных сцэн і нумароў, звязаных агульнай тэмай’.

Уласцівы беларускай мове і такія лексічныя адзінкі, як інтэрнацыяналізмы (інтэрлексы, еўрапеізмы). Гэта словы, што паходзяць з адной першакрыніцы і ўжываюцца ў многіх роднасных і няроднасных мовах з аднолькавым ці бліскім значэннем, напрыклад: англ. *molecule*, ням. *Molekül*, фр. *molécule*, бел. *малекула*; англ. *industry*, ням. *Industrie*, фр. *industrie*, бел. *індустрыя*. Такія лексічныя адзінкі, як правіла, не маюць адпаведнікаў у нацыянальных мовах.

Інтэрнацыяналізмы – гэта пераважна тэрміны, што абазначаюць паняцці навукі і тэхнікі: *логіка, космас, тэлескоп, геаметрыя*; грамадска-палітычнага жыцця: *канстытуцыя, рэвалюцыя, дыктатура, адміністрацыя*; эканомікі: *банк, імпорт, крэдыт, працэнт*; літаратуры і мастацтва: *ананест, навела, драма, опера* і інш.

Асаблівае значэнне сярод іншамоўных слоў належыць экзатызмам (ад грэч. *exōtikos* ‘чужы, іншаземны’), лексічным адзінкам, якія называюць прадметы, з’явы, паняцці, характэрныя для жыцця і побыту іншых народаў і не ўласцівыя нашай рэчаіснасці.

Вылучаюць наступныя тэматычныя групы экзатычных слоў: назвы страў і напояў: *чабурэк, лаваш, джын*; назвы адзення і абутку: *унты, паранджа, кімано*; назвы жылля і населеных пунктаў: *аул, кішлак, юрта, сакля*; назвы песень, танцаў і музычных інструментаў: *бугі-вугі, джок, тамтам, чардаш*; назвы грашовых адзінак, мер плошчы, вагі і г.д.: *юань, крона, ліра, акр*; назвы асоб, тытулаў, званняў: *аксакал, бай, клерк, шэрыф, містар, мула*; назвы ўстаноў, арганізацый і г.д.: *бундэстаг, бундэсвер* (ФРГ), *меджліс* (Іран, Турцыя), *рыксдаг* (Швецыя), *сейм* (Польшча), *рада* (Украіна) і інш.

У вусным і пісьмовым маўленні часам выкарыстоўваюцца такія іншамоўныя словы, чужароднасць якіх адчуваецца надзвычай выразна. Гэта т.зв. варварызмы (ад грэч. *barbarismos* ‘іншамоўнае слова’), або ксенізмы (ад грэч. *xenos* ‘чужы’), устойлівыя лексічныя адзінкі і выразы, якія даўно ўжываюцца ў мове без перакладу, але не ўваходзяць у яе склад, перадаюцца сродкамі яе графікі (*пся крэў, проша пані, гуд бай, а’кей, дэжа вю*) або захоўваюць фанетычна-граматычныя якасці мовы-крыніцы (*mon ami* ‘мой сябра’, *de facto* ‘фактычна’, *post scriptum* ‘пасля напісанага’). У адрозненне ад экзатызмаў, варварызмы могуць называць паняцці, з’явы, для якіх у беларускай мове існуюць спрадвечна беларускія словы, параўн.: *стрыт* і *вуліца, швэрабайтар* і *чорнарабочы*.

Запазычванне як спосаб узбагачэння і актуалізацыі слоўніка нацыянальнай мовы – з’ява станоўчая і непазбежная, але толькі ў тым выпадку, калі ва ўласнай мове не знайшлося неабходнай адэкватнай лексічнай адзінкі. Калі ж іншамоўныя словы ўжываюцца беспадстаўна, тым больш пры наяўнасці свайго ўласнага адпаведніка, яны засмечваюць родную мову, абцяжарваюць і ўскладняюць зносіны паміж людзьмі [1, с. 18, 20–21; 2, с. 77, 92, 94–98; 3,

с. 166; 4, с. 57–58, 62–63, 69; 5, с. 113–114, 120–121, 123–126; 6; 7; 8; 9, с. 28, 29–34; 10, с. 106, 109–113; 11, с. 123–124, 129–139; 12].

Такім чынам, у дадзенай працы разгледжаны, прааналізаваны і сістэматызаваны лексічныя запасычання са славянскіх і неславянскіх моў у беларускай мове. Разам з тым ужыванне іншамоўных адзінак у слоўніку нашай мовы патрабуе далейшага вывучэння, удакладнення і упарадкавання.

Літаратура

1. Беларуская мова : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава [і інш.] ; пад рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 351 с.
2. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя : вучэб. дапам. / Г. Ф. Андарала [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор’евай. – Мінск : Выш. шк., 1994. – 367 с.
3. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996–2004. – Т. 7 : Застаўка – Кантата. – 1998. – 608 с.
4. Губкіна, А. В. Беларуская мова. Эканамічная лексіка : вучэб. дапам. / А. В. Губкіна, В. А. Зразікава. – Мінск : Изд-во Гревцова, 2009. – 199 с.
5. Зразікава, В. А. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для эканамістаў : вучэб. дапам. / В. А. Зразікава, А. В. Губкіна. – Мінск : Выш. шк., 2016. – 383 с.
6. Идиш [Электронный ресурс] // Википедия : свобод. энцикл. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Идиш>. – Дата доступа: 15.07.2020.
7. Ідыш [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя : свабод. энцикл. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki/Ідыш>. – Дата доступу: 15.07.2020.
8. Ідыш [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя : свабод. энцикл. – Рэжым доступу: <https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/Ідыш>. – Дата доступу: 15.07.2020.
9. Сіўковіч, В. М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах / В. М. Сіўковіч. – Мінск : Аверсэв, 2011. – 765 с.
10. Сучасная беларуская літаратурная мова : вучэб. дапам. / Д. В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск : Выш. шк., 2017. – 588 с.
11. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор’ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор’евай. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 558 с.
12. Тэорыя і практыка мовы. Германізмы ў беларускай мове [Электронны рэсурс] // Мова нанова. – Рэжым доступу: <https://www.movananova.by/zaniatki/teoryya-i-praktyka-movy-germanizmy-u-belaruskaj-move.html>. – Дата доступу: 17.07.2020.